

TUNNESANASTON MERKITYSULOTTUVUUDET

Seija Tuovila *Kun on tunteet. Suomen kielen tunnesanojen semantiikkaa.* Acta Universitatis Ouluensis, Humaniora, B 65. Oulu: Oulun yliopisto 2005. 171 s. ISBN 951-42-7806-2.

Tunnekäsitteitä on houkuttelevaa tarkastella kokonaisvaltaisina mielen ilmiöinä, tunteet kun kokemuksemme mukaan kumpuavat suoraan ihmisen merkityksentajun syvimmistä lähteistä. Seija Tuovila on paneutunut väitöskirjassaan *Kun on tunteet. Suomen tunnesanojen semantiikkaa* suomen kielen tunnesanojen merkityksenmuodostuksen kattavan kognitiivisen mallin kehittämiseen.

Tutkimuksen aineisto riittää kunnianhimoiseen semanttiseen katsaukseen: tekijän käytettävissä on ollut kaikkiaan 2 020 tunnesanan mainintaa. Sanasto kerättiin yksinkertaisissa, enimmäkseen yksilöittäisissä koetilanteissa sadalta eri-ikäiseltä suomalaiselta, joiden sukupuolet jakautuvat tasan. Heitä pyydettiin kirjoittamaan tunteiden nimitysten luettelo siinä järjestyksessä kuin ilmaukset tulisivat mieleen. Koeaikaa ei rajattu, sillä pyrittiin mahdollisimman runsaasiin tuotoksiin. Keskimäärin vuolaaimmin sanoja tuottivat yli 50-vuotiaat naiset, niukkimmin alle 20-vuotiaat miehet. Aineiston jakautuminen koehenkilöiden eri piirteiden mukaan on esitetty tutkimuksen luvuissa 5 ja 6 niin monipuolisesti, että lukija pääsee nauttimaan paitsi selkeistä tuloksista myös uusista oivista hypoteeseista. Tuovila on valinnut oman aineistonsa tuek-

si Kielipankin tekstikorpuksista sanoma-lehtikieltä, jonka tunnesanoja hän hyödyntää konteksteineen vankentaessaan yksittäisten sanojen semanttista analyysia.

Väitöskirjan hypoteesit perustuvat kahteen suureen tavoitteeseen. Ensinnäkin halutaan selvittää, millaisia tunteita suomalaiset yleensä mieltävät ja nimeävät ja mitä he ilmauksillaan tarkoittavat. Tunteita käsitellään tutkimuksessa siis sekä »suomalaisen mielen» ilmiöinä että suomalaisten puhe-aiheina. Toiseksi pyritään lingvistisen teorian luomiseen: kysytään, millaisia tunnesanojen järjestelmälliset semanttiset analyysit voisivat olla. Kuinka pitkälle semanttinen järjestelmä voidaan hyvin perustein formaalistaa? Miten vaikuttaa se, että analysoitavina ovat nimenomaan tunteiden nimitykset? Ensimmäiseen päätavoitteeseen liittyy ilmeinen metodiongelma. Tunneilmauksien yleinen käyttö suomalaisessa elämänmenossa joudutaan rinnastamaan koeaineistossa esiintyvään käyttöön, vaikka aineiston tuottamiseen osallistuneiden henkilöiden todellisia vaiheita ja oloja ei ole ymmärrettävästi voitu selvittää. Kirjoittaja on selvinnyt tästä hyvin; hän on jättänyt tunteista puhumisen kansanpsykologian yleiselle ja hypoteettiselle tasolle. Toiseen tavoitteeseen eli järjestelmän luomiseen Tuo-

vila on syventynyt perusteellisesti. Hänen koostamansa semanttinen kuvaus on monitasoinen: sanaston ryhmittely alkaa tunteiden yleiseen taksonomiaan kuuluvasta ulkoisten tuntemusten ja sisäisten tunnetilojen erottamisesta ja päättyy erilaisia dimensioita ja intensiteettejä ilmaiseviin sisältökomponentteihin, joista osa on hyvinkin tarkkoja sanan merkityksen määrittäjäperusteita.

Tuovilan mukaan tunnesanojen käyttöä ohjaa suurelta osin tunne käsitteiden asema puhujien mielessä (s. 70); tätä asemaa voidaan kuvata kognitiivisen tärkeyden käsitteellä. Ilmausten tärkeysindeksit ovat laskettavissa Sutropin (2001) kehittämän kaavan avulla. Indekseistä muodostuu kielenkäytölle ominainen tärkeysprofiili. Tuovilan aineistosta saatu suomalaisten puhujien profiili on kärjestään selkeä, mutta menettää erottelevuuttaan jyrkästi. *Viha, ilo, rakkaus* ja *suru* paljastuvat suomalaisten ylivoimaisesti tärkeimmiksi tunteiksi. Tutkija on hyödyntänyt profiilia merkittävässä metodisissa ratkaisuisissa, esimerkiksi valitessaan 51 tyypillistä tunnesanaa tarkasti analysoitaviksi. Tärkeysindeksi on kuitenkin kognitiivisen tutkimuksen työkaluna karkea, koska se ei ota huomioon puhutilanteeseen (tässä siis sanojen luettelemiseen) liittyviä tarkkaavuus- ja aktivoitumiskysymyksiä. Kognitiiviselta kannalta katsoen tunteiden nimeämistehtävän analyysissa on luonnollisesti kysymys enemmän kuin tunteiden yleisestä asemasta ryhmän mielessä.

Kognitiivisen menetelmät sopivat periaatteessa erinomaisesti Tuovilan aineiston ongelmien pohdintaan. Aikaisempaa tutkimusta on jo runsaasti, ja tutkija on myös osoittanut työssään kiitettävää lähteistön tuntemusta. Clore, Collins, Johnson-Laird, Oatley ja Ortony ovat tunteiden kognitiivisen tutkimuksen klassikoita 1980-luvulta. Ja kuten Tuovila (s. 41) mainitsee,

tunnesanojen organisoitumista ja semantiikkaa on tutkittu etenkin englannin kielestä laajasti parin vuosikymmenen ajan. Tunnesanastoa tutkiva lingvisti joutuu kuitenkin monessa kohdin tienraivaajan asemaan, jos tavoitteena on kuvata muita kieliä ja niiden sisäistä vaihtelua.

Tuovilan ydinväite on, että mielen tunnesisällöt ovat syntymästään lähtien kognitiivisia: tunteisiin liittyy aina myös ajattelua ja tietämistä (s. 41–42, 58–59). Tämän tulee hänen mukaansa näkyä eksplisiittisesti myös lingvistisessä semanttisessa kuvauksessa, ja se myös mainitaan jokaisessa hänen laatimassaan merkitysskenaariossa. Tuovila uskaltautuu, kuten pitääkin, etsimään tunteiden kognitiivisuudelle todisteita kielitieteen ulkopuolelta filosofiasta, psykologiasta ja neurotieteestä, joihin hän perehdyttää lukijaa 3. luvussa »Tunteet kielessä ja mielessä». Psykologian ja aivotutkimuksen puolelle tekstissä mennään melko lyhyesti. Lähteiden joukossa on ilahduttavan tuoreita tekstejä, esimerkiksi Churchlandin *Neurofilosofia* (2004). Monitieteinen teorian taustoitus toimii parhaimmillaan siten, että se auttaa lukijaa hahmottamaan, miten tieteiden erilaiset näkökulmat tukevat toisiaan tunteiden kognitiivisuuden väitteen todistelussa. Kirjan alkupuolen teorioinnissa, varsinaisen semanttisen analyysin lomassa ja vielä lopetusluvussakin on useita osuvia huomautuksia siitä, miten näkökulmia olisi mahdollista yhdistää tutkimuksen jatkuessa. Kirjoittaja huomauttaa muun muassa, miten kiinnostavaa olisi tutkia tunteiden ilmaisemisen esteitä kieltenvälisesti. Aihe on kognitiivisesti todella merkittävä.

Tunnesanaston ryhmittelynsä ja sanallisen analyysinsa (s. 80–118) Tuovila ankkuroi tiukasti kielitieteellisen semantiikan perinteeseen, erityisesti Wierzbickan kolmen viime vuosikymmenen tutkimuksiin. Vaikka ajattelun perusteet ja käsitteet ovat

siten suurelta osin muualta omaksuttuja, tutkimuksen selkeänä tavoitteena on ottaa avoimin mielin huomioon kaikki se suomalaiselle käsitteistäjälle ja suomen kielelle luonteenomainen, minkä aineisto paljastaa. Valitsemansa menetelmän avulla Tuovila pystyy päätelemään paljon siitä, miten nimenomaan suomalaiset tunnekäsitteet verkottuvat merkitysytkeksiensä ja -erojensa perusteella.

Tekijä korostaa useaan otteeseen, miten tärkeää on huomata tunnesanaston psykologisen ja sosiaalisen funktion välttämätön yhteenkuuluvuus. Kumpaakaan näkökulmista ei voida unohtaa tutkimuksen missään vaiheessa: kvantitatiivisenkin osion hypoteesit on asetettu siten, että koehenkilöiden kulttuuritausta, yhteisö, maailmankuva ja asenteet nousevat tarkasteltaviksi aina tuloksia tulkittaessa. Tuovila on tarjonnut meille tässä suhteessa erinomaisen ajankohtaista tekstiä. Kun kognitiivisen kielen tutkimuksen edustajalta Chris Sinhalta kysyttiin hänen Suomen-vierailunsa aikana syksyllä 2004, mitkä kysymykset hänen mielestään ovat tällä alalla tärkeimpiä, hän asetti ensimmäiseksi sosiaalisen ja psykologisen näkökulman vertailun ja yhteensovittamisen.

Ryhmiiin liittyvien laajojen yhteisöllisten hypoteesien todentumista arvioidaan luvussa 6. Tunneilmausten »kansantaksonomian» taustoja siinä pohditaan toistaiseksi jokseenkin suppeasti — mutta silti hyvin oivaltavasti. Puheeksi otetaan olennaisia yhdistäviä seikkoja, jotka ovat luonteeltaan sekä yleispsykologisia että selkeästi kulttuurisia. Huomautuksia HYVÄN ja PAHAN vastakohtaa tuottavasta binaariajattelusta ja suomalaisten oletetusta heikosta itsetunnosta, joka heijastunee itseän kohdistuvissa kielteisissä tunteissa, ei tutkimuksen tässä vaiheessa pystyttyä paljonkaan taustoittamaan. Kansanpsykologisten oletusten luotettava yhdistäminen kielen il-

miöihin vaatii uusia perusteltuja menetelmiä.

Koehenkilöiden tuotosten sukupuolittainen ja ikäryhmittäinen tarkastelu (s. 128–143) on haastavaa. Eri ikäryhmien ja sukupuolten yksilöt kokevat tunteet tärkeiksi ja myönteisiksi tai kielteisiksi aina tiettyssä ympäristössä, elämäntilanteessa ja mielen-tilassa. Näihin tutkijan on vaikeaa päästä käsiksi. Monia alustavia suuntia on tutkimuksessa löytynyt, mutta sen ratkaisemisen, kuinka pitkälle tällaisten kvantitatiivisten tulosten yleistävässä tulkinnassa voidaan mennä, jäänee vielä suurelta osin jatkotutkimuksen varaan. Yleisesti sopii myös kysyä, kuinka paljon koehenkilöiden elämän varrelle osuneista tilanteista pitäisi oikeastaan tietää, jotta keskimääräisten ominaisuuksien tulkintakriteereihin voitaisiin luottaa. Miksi siis *viha*, *väsytys*, *tylsyys*, *sääli*, *nälkä*, *kipu* ja *tyhjyys* ovat — kuten Tuovilan tuloksista näkyy (s. 130) — tärkeämpiä suomalaisille miehille kuin naisille? Miksi »jotakin paha tapahtui tai tapahtuu» -komponenttiset ilmaukset (kuten *pelko*, *suru*, *tuska*) ovat nuorimmalle ikäryhmälle, alle 19-vuotiaille, paljon merkittävämpiä kuin vanhimmalle, yli 50-vuotiaille (s. 137)? Ovatko kognitiiviset syyt jotenkin ratkaisevia: lisääkö kokemustiedon puute pelkoa, vai onko pelolla ehkä biologisia-kin motiiveja? Nämä ilmiöt voidaan varmasti selittää useasta näkökulmasta, mutta kiinnostavaa olisi tietää, ovatko jotkin perspektiivit olennaisempia kuin toiset.

Kun tutkija kysyy suuria kysymyksiä ja ottaa välineistöönään paljon erilähtöisiä aineksia, hän myös joutuu perustelemaan monta valintaa. Tuovilalle tästä velvoitteesta on tullut joissakin suhteissa rasite, kuten erityisesti semanttisen komponentin käsitteen käyttöönoton monivaiheinen (s. 19, 35, 43, 44 jne.) perustelu osoittaa. Jotta vanha komponentin käsite toimisi perusajatukseksi taan kognitiivisessa teoriajärjestelmässä,

sitä on uudistettava. Tuovila joutuu puhumaan semanttisten kuvaustensa yhteydessä muun muassa komponenttien aika- ja kestorajauksista, joita tarvitaan kognitiivisten tunneprosessien realistisessa kuvauksessa (vrt. esim. s. 88). Kognitiivisessa semantiikassa »komponentti» lienee käsiteltävä vain yleisluonteiseksi semanttiseksi yksiköksi, joka saattaa olla sumearajainenkin. Suuntaukseen kuuluu iso joukko semantikkoja, jotka näkevät merkityksen entiteettiin (käsitteeseen) liittyvien asiaintilojen dynaamisina suhteina (vrt. Croft ja Cruse 2004: 92–104). Heille merkittävimpiä semanttisia ilmiöitä ovat merkityksen rajoitteet, jotka syntyvät kielen käyttö- ja tulkintatilanteissa.

Tuovila on omaksunut järjestelmänsä muitakin merkityksentutkimuksen peruskäsitteitä, nimittäin prototyyppejä, ytimia ja kategorioita, ja pohtinut siksi tekstissään laajahkosti niiden käyttöä. Kielitieteen strukturalistisen ja kognitiivisen paradigman ainesten yhdistäminen tuottaa vaikeudestaan huolimatta tulosta: Tuovilan työtämät käsitteet toimivat tyydyttävästi tunnesanojen ryhmittelyn välineinä ja mahdollistavat aineiston mielekkään tarkastelun.

Teoriakäsitteiden monivaiheinen pohdinta osoittaa, että tutkija soveltaa välineistöään tietoisena kritiikistä, jota sitä kohtaan on aiemmin esitetty ja voidaan nytkin esittää. Tuovila paljastaa ansiokkaasti myös Wierzbickan »luonnollisen semanttisen metakielen» (NSM) tiedeyhteisössä aikaisemmin herättämän arvostelun (esim. s. 47). Wierzbickan metakielen semanttisiin primitiiveihin ja skenaarioihin liittyvät oman näkemykseni mukaan ainakin seuraavat kaksi suurta ongelmaa, joihin myös Tuovila kiinnittää huomiota:

1) Primitiivien löytäminen ja perusteleminen on työlästä; mitä mielen sisältöjä voidaan pitää primitiiveinä ja millä pe-

rusteella oletetaan, että primitiivit poikkeaisivat toisistaan nimenomaan kielitään? — Suomen primitiivejä olisivat Tuovilan ehdotuksen mukaan muiden muassa »kognitiiviset prosessit» AJATELLA, TIETÄÄ, HALUTA, TUNTEA, VOIDA ja [minkä tahansa] »prosessin osalliset» MINÄ/ITSE, IHMINEN/HÄN/JOKU, ASIA/JOKIN, TÄMÄ, MUU/TOINEN. Muita primitiivejä hänen ehdotuksessaan on tässä vaiheessa noin 30.

2) Tunneprosessien kuvauksen siirtäminen skenaarioihin (s. 56–57) on sekä kronologisuuden että syntaksin kannalta hankalaa. Pitäisikö sanallisen skenaarion oikeastaan olla pieni, mahdollisimman hyvin todellista tuntemisen tilanetta jäljittelevä tarina, vaikka siinä onkin aina mukana myös abstrakti universaaliin kognitiiviseen tapahtumaan viittaava osuus? Esimerkiksi tunnesana RIEMU on kuvattavissa seuraavanlaisena primitiiveistä muodostuvien komponenttien koosteena eli skenaariona, jossa on sekä selviä että jossain määrin epäselviä aika- ja henkilöviitteitä (s. 88):

X tuntee jotakin, koska hän ajattelee jotakin [= kaikille skenaarioille yhteinen kognitiivinen perusta]

joskus ihminen ajattelee

tiedän nyt: jotakin hyvin hyvää tapahtui

halusin tätä

kun ihminen ajattelee tätä, hänestä tuntuu hyvin hyvältä vähän aikaa

X tuntee jotakin tämän kaltaista, koska hän ajattelee jotakin tämän kaltaista.

Ajattelun koherenssin säilyttäminen on ollut väitöskirjatyön suurin haaste. Wierzbicka on tutkijana relativisti, joka luottaa intuitioonsa. Hänen semanttisen analyysin menetelmänsä yhdistävät yksilöllisen, so-

siaalisen ja kulttuurisen tason, joten tarjolla oleva esikuva ei ole missään mielessä yksiselitteinen. Näiden ongelmien tiedostaminen ei ole kuitenkaan murtanut Tuovilan skenaarioiden johdonmukaisuutta, pikemminkin päinvastoin: koska kaikkiin tapauksiin soveltuvia parempia ratkaisuja esimerkiksi syntaksin kysymyksiin ei ole vielä löytynyt, on ollut parasta pitäytyä yhtenäisessä tulkinassa. Aineiston tarkka analyysi, jossa monella eri tavalla fokuoitetut ja limittyvät sananmerkitykset kuvataan järjestelmällisesti, on selkeydessään arvokas pohja myös myöhemmälle tutkimukselle. Se innostanee pohtimaan leksikaalisten alueiden merkityssuhteiston kysymyksiä entistä järjestelmällisemmin menetelmin. Formaalia analyysia voidaan myös verrata muilla menetelmillä luotuihin semanttisiin verkkoihin.

Vaativasta aiheesta huolimatta kirjan kieli on syntaksiltaan kirkasta ja enimmäkseen helppolukuista. Esitystekniikka on huolellista: Kvantitatiivisten tulosten esittäminen luvussa 5 on havainnollista ja ymmärrettävää. Keskeiset tulokset ovat johdonmukaisesti näkyvillä, ja mukana on myös informatiivisia luetteloita, jotka kuvaavat alkuperäisen aineiston rakenneominaisuuksia, esimerkiksi yhteen tunnesanaan koottujen, toisistaan hieman poikkeavien mainintojen hajontoja. Lukija pääsee näin kurkistamaan aineiston rosoihin. Tulosdiagrammien sisältö on kielennetty kunkin

kuvion kohdalla seikkaperäisesti. Sen sijaan kvantitatiivisten havaintojen lopullinen tulkinta on koottu vasta seuraavaan, kuudenteen lukuun. Lukijalle tämä on pieni kognitiivinen ongelma: hän arvioi tulosten tulkinnan mahdollisuuksia heti tuoreeltaan 5. luvun aikana ja odottaa malttamattomasti tietoa siitä, onko tutkija päättelmissä samaa mieltä.

Seija Tuovilan tutkimuskohde ja -menetelmät ovat vaatineet erityistä kykyä yhdistellä ja soveltaa leksikaalisen semantiikan ja kognitiotutkimuksen tietämystä. Tuovila on onnistunut suhtautumaan aiheeseensa yhtäaikaan lähes rajattoman uteliaasti ja hallitun kriittisesti. Arvostan tutkimusta suuresti vaikean leksikaalisen alueen moniulotteisena semanttisena selvityksenä ja suomen kielen tutkimuksen rikastajana. ■

OILI KARIHALME

Sähköposti: oilkar@utu.fi

LÄHTEET

- CHURCHLAND, PATRICIA S. 2004: *Neurofilosofia*. Helsinki: Terra Cognita.
- CROFT, WILLIAM – CRUSE, ALAN D. 2004: *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SUTROP, URMAS 2001: List task and cognitive salience index. – *Field Methods* 13:3 s. 263–276.